

Ved vejs ende

Det startede i den græske oldtid. Her begyndte mennesket at stille abstrakte spørgsmål om rigtigt og forkert, retfærdighed og sandhed, og den demokratiske tanke og det frigjorte menneske opstod.

Her lagdes kimen til den vestlige verdens kultur, vores kultur. Det var det, som var så fascinerende i gymnasiets undervisning i oldtidskundskab.

Men her lagdes også grunden for den vestlige filosofi om hvilken filosofen Whitehead (1861-1947) kunne konstatere, at "*den sikreste beskrivelse af den europæiske filosofitradition er, at den består af en række fodnoter til Platon*", altså filosofien hvilende på, måske fastholdt i, ældgamle rammer. De har fået uantastelig status; de er smigrende og selvfascinerende. Det besynges således af Sofokles i tragedien Antigone: "*Vældige ting er der til, men mest er dog mennesket djærv i dåd*".

Ja, sandelig! Det har mennesket siden været i en grad, så geologer nu ser sig nødt til, efter den lange række af geologiske tidsaldre af mange millioner års varighed, at føje en radikalt ny, antropocæn, den af mennesket skabte, hvis særlige karakteristika er opstået over de seneste få hundrede år. Det drejer sig om omfattende menneskeskabte naturødelæggelser, masseudryddelser og irreversible klimaændringer, isafsmeltning og vandstandsstigning og mange flere problemer, under ét miljøproblemer, som er dukket op i vor tid.

Videnskaben efter renæssancen, hvor det antikke verdenssyn blev genfødt, har fungeret overvældende succesfuldt når den vurderes på grundlag af sit eget verdenssyn, men den synes nu at bringe os på afveje på en række områder. Oveni har der fra oldtiden eksisteret klassiske filosofiske problemer som søges løst inden for det samme verdenssyn, som netop er det som har skabt dem.

No problem can be solved from the same level of consciousness that created it.

Albert Einstein

Så i lyset af de aktuelle naturødelæggelser samt eksplosionen i antallet af artikler som forgæves prøver at løse de klassiske filosofiske problemer, må dette verdenssyn nu have mødt sit Waterloo.

Det er denne artikels hensigt at argumentere for et forestående paradigmeskift ved at påvise de særlige præmisser i vesteuropæisk filosofi, som fastholder de klassiske problemer i filosofien og os i det selvdestruktive forhold til naturen.

Fra Platons hulelignelse stammer tanken om at mennesket ikke har adgang til den egentlige verden, men må stå udenfor og forestille sig. Senere placerede også Descartes sig selv uden for alting og så derfra verden tvedelt.

At tage afstand fra mere end 2000 år gamle selvfølgeligheder kræver en mental forberedelse. Tag følgende udfordring:

Hvem tror du egentlig du er?

Ofte hørt: "Hvis ikke din far og mor havde mødt hinanden, var du aldrig blevet født". Nej, at det skulle være din tur, så du bare blev født af andre forældre, det giver slet ingen mening.

Nu mødte din far og mor hinanden, men du er ikke et nødvendigt resultat af det møde. Du kan have søskende af samme møde.

Nå, men så er det måske kombinationen af en bestemt sædcelle og et bestemt æg, der har resulteret i dig? Det kan også straks afvises, for enæggede tvillinger udvikler helt separate 'jeg'er. Ja, det er vanvid at knytte netop dit 'jeg' til din krops gener eller til dit stamtræ overhovedet.

At dine forældre mødte hinanden er godt nok en nødvendig betingelse for dine ydre personlige karakteristika. Men det er ikke det der er på tale her. Det er din indre oplevelse af netop dit enestående 'jeg' – hele dit mentale indhold som ikke har eksisteret før dig og ikke vil eksistere efter dig – og for det kan en tilstrækkelig betingelse ikke findes. At det overhovedet opstår er uforklarligt. Dets eneste eksistens er at det *opleves* af netop dig, og derfor er det utilgængeligt for andre, herunder videnskaben.

Jamen, hvorfor var det så netop *dig* der blev født? Svaret er at det var det heller ikke! Det var ikke dig der blev født. Et nyfødt barn er ikke nogen. Du *blev dig* efterhånden som du i dit sprogbeherskende miljø lærte at sætte ord på de indre oplevelser samtidigt med at de opstod i din bevidsthed. Dermed formedes en sammenhængende fortælling i dig om dig selv med dit 'jeg' i centrum. Og dermed blev du det du er, en forbigående, mirakuløst opstået unik bevidsthed til låns for evolutionen (svaret på spørgsmålet: "hvad er meningen med livet?"). I den tid du har, danner du dig et verdensbillede som du arbejder med på. Og du giver dine bidrag videre til de næste generationer, alt under påvirkning af den kultur du er i. I andre kulturer opstår andre 'jeg'er med samme selvfølgelighed og med andre verdensbilleder med samme ret som dit.

Hvis den mentale forberedelse er lykkedes, så kan du nu løsrive dig fra båndet til dit her-og-nu-'jeg' og åbne dig for en ekstremt anderledes selv- og verdensforståelse: Hvad vi i Vesten opfatter som den sandeste virkelighed, den naturvidenskabeligt fastslåede, er for mange østerlændinge en illusion. Gammel østlig filosofi, den buddhistiske f.eks., tilstræber gennem mental træning at opnå en mental frihed for illusioner, fri for de tanker som fastholder bevidstheden i tid og rum, altså fri for den kulturelt bundne 'jeg'-oplevelse. Således opnås den universelle bevidsthed, oplevelse af altet og af fylde, den højeste bevidsthed. Det er også en mulighed for bevidstheden – at den sublimerende kan ophæve sig selv.

Denne filosofi har en historie som er mindst lige så gammel som vestlig filosofi, og den er dyrket med ikke mindre intensitet og seriøsitet.

Vores verdensbillede er arbitrærtⁱ.

Men hvad så med bevidstheden som danner verdensbilledet?

Fra en [artikel i Information](#).

I 1989 opsummerede den anerkendte britiske psykolog Stuart Sutherland bevidsthedsforskningen sådan her:

»Bevidsthed er et fascinerende, men flygtigt fænomen; det er umuligt at specificere, hvad det er, hvad det gør, eller hvorfor det har udviklet sig. Intet, som er værd at læse, er blevet skrevet om det.«

Men det har ændret sig. I hvert fald er der blevet skrevet rigtig, rigtig meget om emnet siden da – mere end 16.000 videnskabelige artikler med ordet 'bevidsthed' i overskriften, lyder en optælling fra 2020.

Ja, det har ændret sig. Vi kan nu gøre op at der er mindst 16.000 videnskabelige artikler som *ikke* er værd at læse. Alene antallet fortæller at der ikke kan findes svar inden for de rammer hvor der søges. De accepteres bare, og så er det perspektivløs underholdning som at knokle med en uløselig Sudoku.

Når vi stiller spørgsmålet "hvad er bevidsthed?" så opdager vi at det er bevidstheden selv der stiller spørgsmålet til sig selv om sig selv. Svaret kan ikke findes ved iagttagelse udefra som er de 16.000 artiklers bestræbelse.

Som 'jeg'et, opleves min bevidsthed af mig selv og er utilgængelig som sådan for andre. Men den er ikke et problem for mig. Den er der bare. Hvis bevidstheden ser ind i sig selv efter et svar, hvad finder den så dér som kan forstås? Ingenting! ifølge Wikipedia: "*Bevidsthed er nok det mest undersøgte emne i psykologien, men til trods herfor det vanskeligst forståelige*". Den kan nemlig ikke forstås. Uanset hvad den ser, så ser den sig selv som i et spejl! Når den spørger til sig selv, træder den frem, og dens svar bestemmer hvad den er. Det er så hele personens mentale indhold.

Vores bevidsthed er arbitrær

Vores bevidsthed er sammen med 'jeg'et en på ultimativ selvreference hvilende illusion og derfor et blot og bart faktum for 'jeg'et selv.

Vores verdensbillede er altså opstået som denne bevidstheds tolkning af de udfordringer den møder i verden, altså forestillinger som former sig i fantasien, altså fri fantasi. Og sådan vil det faktisk være til alle tider.

Vi kan godt nok ikke se vores eget verdensbillede som fri fantasi. Men sådan ser vi på fortidens verdensbilleder, og sådan vil fremtiden kunne se på vores. Så længe forestillingerne om verden hjælper os til at begå os i verden, så længe de virker, er de virkeligheden, vores virkelighed.

At disse rammer så fyldes af indre oplevelser - vores livs glæder og sorger, ja hele vores personlige livsoplevelse - er uforklarligt.

Men disse rammer kan fra verden møde udfordringer som ikke lader sig indpasse i forestillingerne, fundamentale udfordringer som man ikke kan leve videre med, og så vil der ske noget drastisk. Et paradigmeskifte indtræder.

Paradigmeforståelsens fader, Thomas Kuhn, har opstillet bl.a. disse faktorer som kan udløse et paradigmeskifte

1. Varige uløselige problemer
2. Noget indtræffer som ikke burde være muligt

De er faktisk begge tilstede i vores nuværende verden og vil herefter blive behandlet i hovedtræk.

Ja, i hovedtræk. Det er bestemt ikke et forsøg på at skrive en videnskabelig tekst. Den er drevet af min antiautoritære indstilling og tilhørende vovemod. Teksten søger at rokke ved indespærrede (selv-)forestillinger og derpå inspirere til tankemæssig himmelflugt.

Men en jordforbindelse tilstræber jeg som fysiker og matematiker ved at kræve klarhed omkring begreberne. Netop manglende afklaring af de centrale begreber i de gennem 2000 år vedholdende problemer er en afgørende grund til at de kan diskuteres ad libitum. Det gør sig gældende for begreber som er *individuelle indre oplevelser*. De tilhører en kategori som ikke er tilgængelig for aktuel videnskab. Men det generer ikke videnskaben. Den arbejder uanfægtet videre.

Ad punkt 1.

Bevidsthedens problem, problemet med viljens frihed og det psyko-fysiske problem har optaget filosofien siden den græske oldtid. Situationen med 16.000 artikler er fælles for indsatsen på alle tre områder.

Bevidstheden leder filosoffer og psykologer efter uden at vide hvad de leder efter. De håber den dukker op hvis man leder tilstrækkeligt længe.

Min bevidsthed er hele det mentale indhold jeg selv kan kalde frem i mig og sætte ord på. Den finder jeg let. Er det et problem for nogen, så er det deres bevidsthed selv der skaber det. Det behøver den ikke.

Det kræver et paradigmeskifte i videnskaben at frafalde forestillingen om at alle fænomener kan beskrives udefra og således slippe målet om få det gjort. Det der mangler, er accepten af *individuelle indre oplevelser* af en principielt anden kategori end det videnskaben kan beskæftige sig med. Det behandler jeg grundigt i bogen *En anden forståelse af forståelse*.

Viljens frihed behandles i en overflod af artikler fordi ingen har klargjort hvad de forstår ved en 'vilje'. Hvad er en 'vilje' i den fysiologiske hjerneforskning? Også det behandler jeg i bogen – som i øvrigt gør Libets resultat helt trivielt.

Det psyko-fysiske problem er skabt af Descartes som så verden som tvedelt. Descartes' verdensopfattelse og det syn på mennesket og verden som etablerede sig i renessancen, vil jeg omtale grundigere her, for det er en væsentlig del af den vestlige verdens aktuelle virkelighed.

Fra Descartes:

"Descartes står som den ubestridte grundlægger af den moderne filosofi. Han var den første til at formulere... den moderne dualisme. Sjæl-legeme problemet er en konsekvens af hans dualisme."

Descartes dualisme kan føres tilbage til Platons hulelignelse hvor menneskene står i menneskenes verden uden for den egentlige verden, ideernes verden, og prøver fra positionen udefra at få indtryk af denne. Der er altså tale om iagttagelse på afstand og en tvedelt verden.

Descartes kommer også frem til at verden er tvedelt. Han forestiller sig at se hele verden udefra. Det drejer sig ikke om at se på jorden, solen og alle universets bestanddele udefra. Det drejer sig om alt eksisterende under ét, universet som helhed. Derfor ser Descartes verden bestående af to væsensforskellige substanser, det materielle (det legemlige), *res extensa* og det tænkende (bevidstheden/det sjælelige), *res cogitans*.

Positionen 'uden for alting', kan man imidlertid kun bringe sig i ved fantasiens hjælp. Her ser vi så direkte at det resulterende verdensbillede udspringer af Descartes frie fantasi.

Derefter rejser han spørgsmålet hvordan de to forskellige substanser kan interagere med hinanden, det psyko-fysiske problem. Det er i al sin dybsindighed følgende

- "Uf, det trækker koldt". [*Res extensa* meddeler sig til *res cogitans*]
- Jeg beslutter at gå hen og lukke vinduet. [*Res cogitans* øver indflydelse på *res extensa*]

Det er helt åbenbart ikke et problem for os i verden. Det opstår som et problem når der skal skabes sammenhæng i Descartes' tvedelte verden. Dermed skaber han problemet. Han kunne bare have ladet være. Men problemet er stadig genstand for intensiv forskning inden for de rammer Descartes opsatte.

Det er egentlig forbløffende at filosofien stadig godtager den idé at verden skulle være tvedelt. Verden *er*, og siger vi mere om verden, er det vores forbigående tolkning – som dog er vores virkelighed så længe den virker.

Ad punkt 2.

For ca. 100 år siden indtraf den eksemplariske begivenhed i denne kategori. Den er i grunden altomstørtende, men er samtidigt meget svær at bringe på bane.

Det var denne verdens fundamentale dele, atomerne og elementarpartiklerne, der gav sig til kende. Der er også fundet en beskrivelse af hvorledes de giver sig til kende, nemlig kvantemekanikken som har et fuldstændigt forbløffende anvendelsesområde og beskriver vores oplevelser med verden med uovertruffen nøjagtighed. Men den verden den beskriver, er uforståelig for mange af de fremmeste fysikere.

Nobelpristager og en af de mest indflydelsesrige fysikere i det 20. århundrede med uvurderlige bidrag til teorien for kvanteelektrodynamik, Richard Feynman, siger

*"Jeg mener jeg med sikkerhed kan sige, at der er ikke nogen der forstår kvantemekanik... Lad være med at blive ved med at sige til dig selv "Jamen hvordan kan det lade sig gøre?" for du bliver trukket ind i en blindgyde hvorfra ingen endnu er undsluppet. Ingen ved hvordan det kan lade sig gøre"*ⁱⁱ

Lad være med at spørge! En særpræget videnskabelig doktrin. Det er uundgåeligt at det på et tidspunkt må resultere i et paradigmeskifte hvor konflikten går i opløsning. Det Feynman forholder sig til er det berømte(?) dobbeltspalteeksperiment. Som jeg tolker det, er Feynmans afmagt et resultat af at han forventer en klassisk-fysisk forståelse som også Einstein og flertallet af fysikere. Einstein har udtalt at han søger en position uden for alting hvorfra han kan beskrive en af ham uafhængig verden entydigt og deterministisk, som i den klassiske fysik, således som også hans to relativitetsteorier muliggør. Det er ikke muligt over for den atomare verden.

Modsat Einstein har Bohr indset at den klassiske verdensforståelse er kommet til kort over for kvantemekanikkens udfordringer. Bohr om de nye vilkårⁱⁱⁱ - i hans forfærdelige besværgende terminologi^{iv}:

"Vi stilles her overfor et erkendelsesproblem, der er helt nyt inden for naturvidenskaben, hvor al beskrivelse af erfaringer hidtil har hvilet på ..., at det er muligt skarpt at skelne mellem objekternes opførsel og de midler, hvormed de kan iagttages; en forudsætning, der ... danner hele grundlaget for den klassiske fysik, der netop gennem relativitetsteorien har fundet så vidunderlig en afrunding.

Så snart vi imidlertid har at gøre med fænomener som de individuelle atomprocesser ... tvinges vi derfor til nærmere at undersøge karakteren af de oplysninger om objekterne, som der overhovedet kan blive tale om at vinde, og hvorledes disse oplysninger lader sig sammenfatte."

"I kvantefysikken er, som vi har set, en redegørelse for måleinstrumenternes funktioner uundværlig for definitionen af fænomenerne, og vi må så at sige

drage skillelinjen mellem subjekt og objekt på en måde, der i hvert enkelt tilfælde sikrer den entydige anvendelse af de i meddelelserne benyttede elementære fysiske begreber."

Hvad Bohr her siger, er at vores forhold til verden er af en anden art end den vi har vænnet os til. Den sidste citerede sætning rummer dobbeltspalteeksperimentet hvor en elektron giver sig til kende som en partikel eller som en bølge (*definitionen af fænomenerne*) afhængigt af hvordan vi iagttager den (*måleinstrumenternes funktioner*). Dvs. hvis vi ikke iagttager den, har den ingen specifik karakter. Sådan er det med elementarpartiklerne, sådan er det med den atomare verden som vi opfatter som det egentlige grundlag for vores materielle verden. Sådan er det med vores verden. Den tager først form i en ubrydelig sammenhæng med os, i praksis via den fysiske forsker. Den aktuelle filosofis mål, at erkende hvad verden er i sig selv uafhængigt af iagttageren, er hermed afsløret som en blind vej.

Verden *er*, men er kun *noget* sammen med os. Og hvad er vi så tilsammen, den og os?

Bohrs konklusion ...

"Det er forkert at tro, at det er fysikkens opgave at finde ud af, hvordan naturen er. Fysik handler om hvad vi kan sige om naturen".

Den omtalte skillelinje mellem subjekt og objekt blev i den klassiske fysik, og i vores aktuelle verdensforståelse, trukket mellem verden i sig selv og os som fra verden løsrevne iagttagere. Hvis vi skal undgå den af Feynman udtrykte afmagt over for de atomare fænomener – og verden! – må vi drage skillelinjen mellem verden, hvoraf vi selv er en del, og det sprog hvormed vi beskriver hvad verden præsenterer os for. Vores erkendelse ender i sproget. I sproget opstår den mirakuløse bevidsthed hvormed vi fremtræder som mennesker. *"Vi er ophængt i sproget"* har Bohr udtalt, og sproget må indrette sig, så vi med det kan begå os i verden.

Tidligere var sproget et middel til at komme videre til at erkende verden i sig selv. Nu er det målet. Det er vores intellektuelle vilkår når vi accepterer at vi ikke kan stille os uden for den verden *hvoraf vi selv er en del*. Denne passus, pointerende den fundamentale selvreference, fremførte Bohr igen og igen når han redegjorde for vores nye vilkår som iagttagere. Vi kan kommunikere om det vi oplever i verden, og dér ender det.

En beskrivelse af verden som den er i sig selv, må enten foregå

1. fra en fra verden løsrevet position, altså udefra, eller
2. fra verden set indefra.

Ad 1. I den udstrækning vi selv er en del af verden, er den position kun mulig i fantasien. Det i sig selv udelukker sikker viden.

Ad 2. Når vi beskriver verden indefra, beskriver vi os selv og beskrivelsen hviler på en selvreference som stiller den i samme situation som når bevidstheden søger sig selv - og i spejlet blot får øje på sig selv. Heller ikke her kan vi få viden om verden i sig selv. Sikker viden om verden i sig selv er illusorisk. Vi ender igen i sproget.

Når erkendelsen af at vi er en uadskillelig del af verden, er opnået i videnskaben, vil den brede sig ud i verden på en eller anden måde – en gang! Håbløst for sent til i sig selv at få den afgørende betydning for vores løsning af miljøkrisen. Men alle udgange af vores trængte situation må forsøges for at skubbe til udviklingen.

Hvordan kan den forjættede verden se ud efter den kvantemekaniske belæring? Hidtil har vi følt os som selvstændigt handlende når det drejede sig om vores forhold til naturen. Den var bare til rådighed for os. Det gjaldt om at udnytte den til vores maksimale fordel. Miljøkrisen i bredeste forstand er skabt af vores bevidstheds distance til naturen. På det grundlag vil de mange forsøg på grøn omstilling ikke føre det ønskede resultat med sig. Det vil blot blive mere af det samme bare på en anden måde, en måde som skjuler og udsætter det uundgåelige sammenbrud for vores aktuelle selvforståelse. Jf. Einsteincitatet s.1 som faktisk rummer hele argumentationen i nærværende tekst.

Med en bevidsthed som efter et paradigmeskift på videnskabelig baggrund, kvantemekanikkens, indlemmer os som en uadskillelig del af naturen, vil vi instinktivt vide at naturskade er selvskade. Naturen er os, og vi er naturen. Vi skal overleve sammen. Men længe inden den kvantemekaniske belæring kan trænge igennem, har miljøkrisen i sig selv potentialet til at udløse et paradigmeskift. Måtte det komme inden det er for sent.

Miljøproblemet blev sat på verdensdagsordenen med Menton-erklæringen i 1971, og det har eksisteret i uløselighed og med stærkt truende alvor siden. Således betragtet hører det hjemme under Kuhns punkt 1. Det har også ingredienser af 2-kategorien. At verden slår igen som vi nu oplever det, har den tekniske kultur siden industrialiseringens start ikke tænkt muligt før det nu truer os på livet. Det er måske ikke en gang registreret af et flertal af klodens mennesker. Det vil ændre sig, og herfra må de væsentligste kræfter til paradigmeskiftet komme.

ⁱ 'Arbitrært', her noget der kunne have været helt anderledes. Hvorfor vestlig og østlig verdensforståelse har udviklet sig så forskelligt, fortaber sig i en så fjern fortid at en kausal fremstilling er udelukket, selvom videnskaben vil mene den er principielt til stede. For os selv er verdensbilledet bare som det er.

ⁱⁱ Feynmans artikel, *The Character of Physical Law* (p.129)

ⁱⁱⁱ *Atomfysik og menneskelig erkendelse*, Schultz, 1957, s 109-110.

^{iv} Ehrenfest her: munchow.net/claus/Bohr_og_paradigmeskiftet.htm#Ehrenfest2